

SUHAI PÁL

Mikszáth Kálmán versei

3. rész

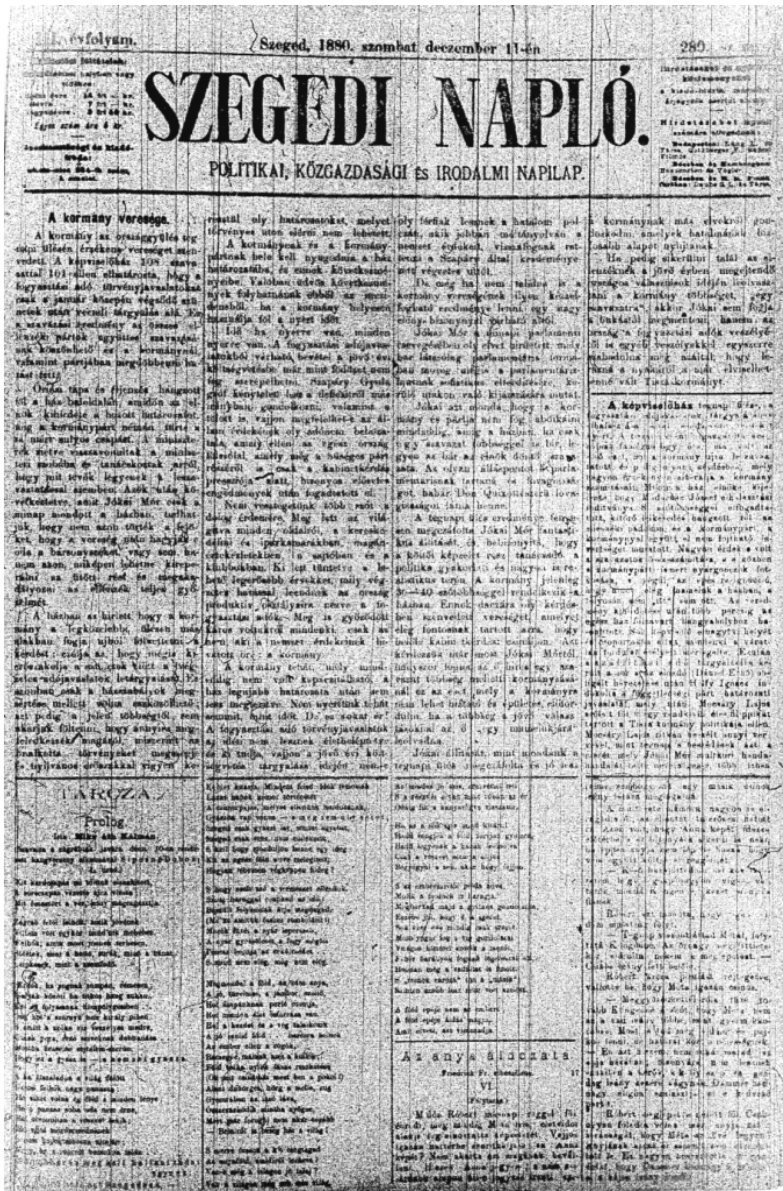
Szeged – és ami utána következik

I. A Prológ

A „sötét éveknek”, úgy tűnik, két verse is elkallódott. Pedig W. Petrolay Margit még olvashatta őket, hiszen írt róluk idézett tanulmányában (*Mikszáth Kálmán ifjúkori írásai I–II.*, ItK 1956: 3–4.). Mindkét vers megjelent, mindkettő a *Hasznos Mulattató* 1877. június 10-i számában. A *Rossz tanuló a vizsga előtt* című verset így ismerteti: „Négy szakaszból álló tréfás költemény, melyben a diák saját fejét aposztrofálja, kérve, hogy ne hagyja őt cserben a vizsga félelmetes napján. Ünnepelesen fogadja, hogy a jövőben jobban meg fogja becsülni.” Akár Karinthy Frigyes is írhatta volna (*A rossz tanuló felel*). A másik Mikszáth-vers címe: *Török katona levele anyjához*. Háttére a török–oroszlaború. (Jut eszembe róla a *Párizs alatt...* című vers – ezt is a nemzetközi események témája ihlette.) A *Török katonáról* a következőket olvasom: „A költemény hét hatsoros szakaszból álló népies hangú románc, melyben a török vitéz anyjának panasolja nehéz sorsát s azzal a hittel megy csatába, hogy kiömlő véréből egykor majd szabadság sarjad.”

Mikszáthot, mint látjuk, a „szabadság” – ami saját sorsát illeti –: ennek hiánya foglalkoztatja. A fővárosban lenyűgözték a napi gondok, s ezek közül nem is tudott szabadulni. Ekkor (1878 nyarán) érkezett hozzá Szegedről Enyedy Lukács s a függetlenségi párti *Szegedi Napló* ajánlata: vállalja el a lap segédszerkesztői állását. Mikszáth elfogadta az ajánlatot, s Szegeden (Balasagyarmathoz hasonlóan) ismét a szellemi élet középpontjába került. Ezúttal a történelem nyerteseként. Sokat hozott Szeged a konyhájára. A rettenetes árvíz némi kis ismertségre eddig is vergődött tudósítójának az országos hírnevet. A szülőföld élményei és a vármegyei tapasztalatok mellé az eddigieknél polgárosultabb ellenzéki öntudatát. A kellő távolságot is mindezek szemléletéhez. S végre a sikeres írói működést, amely majd aztán, Szegedről távozásban, hóna alatt a *Tót atyafiak* és *A jó palócok* köteteivel 1881-ben, immár ismét a fővárosban, a kirobbanó elismerést is meghozza számára. Mindez végképp háttérbe szorítja Mikszáthban a költőt – verset már csak elvéve ír, legföljebb gyerekeknek. Azazhogy mégsem egészen. A sikert kihasználva még egy fantáziadús elbeszélő költemény, egy verses Jókai-életrajz s végül

egy magyaros alexandrinusokba tördelt regényes elbeszélés kerül ki a tolla alól. A költő pedig a szónak kétféle értelmében is átköltözik prózájába.

8. A Szegei Napló 1880. december 11-i száma, címloldalán Mikszáth Prológ című versével (Az Országos Széchényi Könyvtár állományából)

31. Mielőtt azonban ezeket sorra vennénk, álljunk meg néhány szóra egyetlen szegedi költeménye, egy dráma-töredék, pontosabban egy elképzelt dráma előhangja, a *Prológ* előtt. A műre Rubinyi Mózes is felhívja idézett tanulmányában a figyelmünket: „prológot írt jambusokban, melyet el is szavaltak egy a zágrábiak javára rendezett jótékony célú előadáson (l. [lásd – SP] *A saját ábrázatomról* 11. l.)”. Az utalt helyen pedig a következőket olvashatjuk, immár Mikszáth előadásában (*A fekete haj meg a szőke* című elbeszélésében): „Én magam nem vagyok sem képviselő, sem náthás, sem szerelmes, minélfogva nyugodtan koczoghatok a Szegfű-utca felé. Úgyis még keseregnem kell a zágrábiak fölött az éjjel: megigértem a rendező bizottságnak már hatodszor szentül, hogy de már holnap okvetlenül megírom a hangversenyünkre a 'Prologot'. Meg is írom, mert még rám is azt találják mondani, hogy 'elrágtam a kötelet'.” A megírás körülményeiről (s magáról a versről) még tudnunk kell, hogy az 1880. november 9-i zágrábi súlyos földrengés volt a megbízás kiváltó oka. Miként a *Szegedi Napló* adakozásra fölhívó november 18-i sorainak is: „A 'romok városa' Szegedre egy új 'romok városa' néz, de nem szánó, hanem segélyt és részvétet kérő tekintettel. Még mi sem erősödtünk meg. De a viszonzás kötelessége, kell, hogy erősebb legyen nálunk gyengéknél, mint akárhol egyebütt, mert Horvátország és fővárosa irántunk kitüntette áldozatkészségét annak idején.” E sorokkal nagyjából már meg is fogalmazódott Mikszáth *Prológjának* a víziója: a vész, és ennek csapásai-ból az embert egyedül kiemelő részvét (a kölcsönös „áldozatkészség”) követelménye és példája. S ha ehhez még felidézzük a *Szegedi Naplóban* 1879. augusztus 10-én közölt Mikszáth-írás (*Egy bús rege*) mítoszi hangszerelését a fúriává változott, majd bűnbánó Tisza-tünderről, már előttünk is áll a jótékonyági koncertre rendelt költemény. Az idézett műben történelmi és természeti katasztrófákra (a szabadságharc, az árvíz és a földrengés vészterhes eseményeire) történő rapszodikus-fennkölt utalásokat követően a „seb” begyógyulásáról, az egyetemes részvét és nyomában a természet harmóniájának bekövetkezéséről szól a költő (a vers némely helyén mintha egyenesen az *Előszót* író Vörösmarty hangján). Itt a *Szegedi Napló* 1880. december 11-i közlésének átirata következik:

Prológ

Kit kardcsapás mitőlünk elszakított,
A sorscsapás vezette újra vissza;
Mit összetört a vér, könny megragasztja.

Zágráb felől felhők, amik jövének,
Villám volt egykor mindnek méhiben.
Felhők, amik most jönnek terhesen,
Sötétek, mint a holló, sűrűk, minő a bánat,
Csipkések, mint a szemfedő.

Erdők ha zúgnak tompán, rémesen,
Gallyak között ha titkos hang suhan,
Két ős folyamnak hömpölygésiben...
Ott, hol a szörnyű hun király pihen,
S emitt a szőke víz veszélyes medre,
Útnak pora, érző szíveknek dobbanása...
Mintha beszélne sejtelemszerűn,
Hogy ez a gyász is – *a nemzet gyásza.*

S ha átszakadna a világ fölött
Üzenő felhők nagy panasza,
Ha siket volna ég, föld s minden lénye,
Ha a panasz soha oda nem érne,
Hol elvonultan a részvét lakik,
Ha ujjai megdermednének
S nem kopogtathatna ajtaján,
Vagy ha a részvét becsukná talán...
*Még akkor is meg kell hallani tudni egynek:
Átérezni kell ezt Szegednek.*

Keblet kitarja. Mindent feled. Idők lemosták
Lázás napok komor történetét...
A címerpajzs, melyet ellenünk hordozának,
Gyászba van vonva – *s mégsem oly setét!*
Szeged csak gyászt lát, semmi egyebet,
Szeged csak érez, nem emlékezik,
S kell, hogy mozduljon benne egy ideg:
Kit az egész föld szíve melegített,
Hogyan lehessen végképpen hideg?

S hogy cselt szó a természet ellenünk,
Szilaj haraggal csapkod az idő,
Bőszült folyamok árja megdagad.
(Mi itt átértük összes rombolásit!)
Mezők fűvét a nyár leperzseli,
A nyár gyümölcseit a fagy megöli,
Penész borítja az erkölcsöket...
S mind nem elég, még nem elég. –

Megmozdul a föld, az édesanya,
A jó, türelmes, a jámbor, szelíd,
Hol ősapáknak porló csontja,
Hol minden élet ősforrása van.
Hol a kezdet s a vég találkozik...
A jó szelíd föld... harcra kelnek
Az ember ellen a rögök,
Recsegve málnak szét a küllők,

Föld torka nyílik, lázas reszketése
(Oh, mit csinálhat most benn a pokol!),
Alant dübörgés, hörg a melle, zúg
Gyomrában az izzó láva,
Összerázkódik, mintha nyögne,
Mert már forogni nem akar tovább...
– Belülről is beteg hát a világ!

S merre fusson, akit megtagad
Az anyaföld, emlőiről lerázva?
Van-e még a világon jó talaj?
Van a világon még sok más világ.
Az minden jó szív, részvétellel teli,
S a részvét olyan, mint a rónán az ér,
Odáig fut s kanyarogva visszatér.

Ha az a sok szív mind kitárul,
Hadd rengjen a föld, forrjon gyomra,
Hadd legyenek a házak leomolva,
Csak a részvét oltára álljon:
Begyógyul a seb, akárhogy fájjon.

S az emberszívtől példa adva
Múlik a földnek is haragja,
Megborzad majd a gyilkos gondolatba,
Eszébe jut, hogy ő is szeret,
Sok ezer éve mindig csak szeret.
Mosolyogni fog s víg gondolatai
Virágos hímmel szövök a mezőt,
Fehér bárányok fognak legelészni ott,
Honnan még a vadállat is futott.
S „romok városa” (az a „másik”)
Szintén szebb lesz, mint volt azelőtt.

A föld epéje nem az emberé;
A föld epéje áldás magja,
Amit elvett, azt visszaadja.

II. Utolsó versek

32. Hiába is várnánk másra (többre aligha lehet), egyszeri, kivételes teljesítmény a *Prológ*. A hátra maradt alábbi két vers meg sem közelíti ennek átütő erejét, színvonalát. A költő a prózába mentette át invencióját. Közben-közben azért, vele párhuzamosan, írt és jelentetett meg verseket, sőt, versesköteteket is. Ezek gyermekvers-kötetek voltak, amelyeket kár lenne csupán az esztétikai igényesség mérlegén mérnünk. A korabeli

gyermekvers-irodalom kevésbé támasztott ilyen elvárásokat. Sokkal inkább praktikus szempontokét – de az ilyen témájú és műfajú könyvek iránti kiadói igény már mutatja a sajátosan gyermeki iránti figyelem megjelenését. Mikszáth esetében családi élmények nyomán külön is. Talán elég, ha itt a kötetek címének felsorolásával (*Othton és a zöld mezőn, Tündérliget, Víg órák*) éppen csak jelzem e tényt. (A köteteket a Légrády testvérek, illetve Wodianer és fiai adták ki.) Ami a további „felnőtt” Mikszáth-verseket illeti, ilyeneket már csak kivételesen írt. Én mindössze kettőről tudok. Az *Egy serdülő leánykának* címzettben még megkísérlti életbölcességének versbe foglalását, de többnyire csak az út toposzával kapcsolatos tanulságokra futja. Amúgy csinos formában, versszakról versszakra jól kijátszva a refrénre kihegyezett mondanivalót. A Rejtő-dossziében mindössze a vers hozzávetőleges keletkezési dátumát látom: 1901. A gépirat változata következik:

Egy serdülő leánykának

Maholnap kitarul előtted az élet,
S jaj annak, százszor jaj, ki abban eltéved;
Kit nem vezet semmi világító napfény,
Ki tapogatódzva, ki mint a vak, úgy mén.
Nem ismerve tisztást, sem tövises berket,
Maholnap kilépsz az életbe, jó gyermek!

Még csak álmodol most tavaszról, virágról,
Édes örömekről s titkos boldogságról;
Körülötted minden ragyogó, tündéri
És jövődet elméd a jelenhez méri;
Mígnem ábrándjaid darabokra törnek:
Ha az életbe lépsz maholnap, jó gyermek!

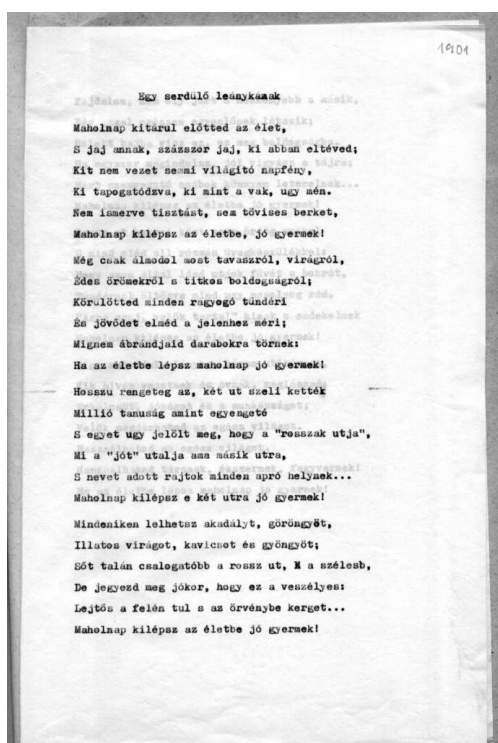
Hosszú rengeteg az, két út szeli ketté,
Millió tanulság amint egyengeté,
S egyet úgy jelölt meg, hogy a „rosszak útja”,
Mi a „jót” utalja ama másik útra,
S nevet adott rajtuk minden apró helynek...
Maholnap kilépsz e két útra, jó gyermek!

Mindeniken lehetsz akadályt, göröngyöt,
Illatos virágot, kavicsot és gyöngyöt;
Sőt, talán csalogatóbb a rossz út, a szélesb,
De jegyezd meg jókor, hogy ez a veszélyes:
Lejtős a felén túl s az örvénybe kerget...
Maholnap kilépsz az életbe, jó gyermek!

Fájdalom, nem oly járt s keskenyebb a másik,
 Bár azzal egészen egyenlőnek látszik;
 Holott bajba visz az, ez meg boldogságba.
 Ha egyszer megindulsz, jól vigyázz a tájra,
 Mert szemvesztő csábok könnyen leterelnek...
 Maholnap kilépsz az életbe, jó gyermek!

Rossz út bokrai közt ezer ördög székel,
 S mind eléd áll rózsás üvegkészülékkel:
 Hogy azon által lásd útjok fűvét s bokrát,
 Tündérnek öltözve mind úgy mosolyog rád.
 „Arra menj, velők tarts!” hínak s esdekelnek:
 Maholnap kilépsz az életbe, jó gyermek!

Vigy magaddal lányka, három útitársat,
 Kik híven vezetnek és óvnak, meglássad:
 Erkölcsöt, jóságot és a munkásságot;
 Velők megjárhatod az egész világot.
 Használhatod társnak, ékszernek, fegyvernek!
 Ha az életbe lépsz maholnap, jó gyermek!

9. A Rejtő István-féle Mikszáth-dosszié egy lapja: *Egy serdülő leánykának* (részlet)

33. Az utolsó versről még ennyi információ sincs. Csupán a lefűzés utolsó helyéből következtetek keletkezésére. Egyébként e tréfás versike tapasztalati anyaga is ilyesmire utal: a „zsurnalista” Mikszáth életvégi bölcsességére. Feltűnő a versben a konvencionális foglalkozásnevek között a vasúti „kocsitoló” szerepeltetése. Maga a foglalkozás nyilván nem új (már Petőfi is utazott *Vasúton*, versben is), „a verklis” és a „harangozó” szomszédságában azonban feltűnik e szó keresetlen egyszerűsége. A vers a Rejtő-dosszié szövegének átirata:

Aki végre révbe jut

Aki volt már deák, írnok,
 Időjós, napidíjnok,
 Kulcsár, kántor, színész, bűvész,
 Tyúkszemvágó, erőművész,
 Bakter, verklis, harangozó,
 Vasutaknál kocsitoló,
 Ámde sehol meg nem ragadt,
 Szerencséje sosem akadt,
 Mit tegyen az ilyen szegény,
 Végkétségbeesett legény?
 Nem marad más neki hátra,
 Látja Tátra, Fáttra, Mátra,
 Mert a dolog nagyon tiszta:
 Lesz belőle zsurnalista.

A prózaíró költészete

Mikszáth persze jóval több volt, mint zsurnalista (jóllehet ebbéli munkássága is kötetek tucatjainak sorára rúg, s kivételes színvonalat képvisel a magyar újságírás történetében). De a transzferhatás ismeretében ezt is a kiváló prózaíró képességének kell tulajdonítanunk. Mint ahogy, s most látszólag merészet állítok, a prózaíróét a „költőéneket”. Mégsem merő kitalálás: a *Hátrahagyott iratok* első kötetének bevezetőjében (a *Mikszáth Kálmán hátrahagyott munkái*ban) az életmű kiváló ismerőjének és első összegyűjtőjének, Rubinyi Mózesnek ez a legelső mondata. „Mikszáth Kálmán a magyar széppróza lírikusa.” E mondat általános és közkeletű értelmét nem is kívánom itt boncolgatni – megtették ezt mások, nálam okosabbak és szakavatottabbak. (Habár „ifjontí” /!/ meggondolatlanságomban én is.) De mondtam mást is hozzá. Most, a Mikszáth-versek első nagy csoportját összegyűjtve, ennek bizonyosságaként (s amolyan zárókőféleként is), hadd illesszem e rész végére az előszóban már „tetemre hívott” Praznovszky Mihályhoz, a fáradhatatlan Mikszáth-kutatóhoz

intézett egykori levelemet (amelyet eredetileg éppen a Palócföld közölt 2010/1-es számában). Most (is) ide kívánczok. Idézem.

Kedves Mihály! Nem tudom, eszedbe jutott-e már valamikor (s bárkinek is), hogy egy Mikszáth-verskiadásba talán nem csupán a korai versek (Rejtő István vagy Petrolay Margit által kutatott) nyilvánvaló példáit kellene besorolni, hanem az elbeszélések-regények versbetéteit is. Itt a próza ritmizálásának nem azon közismert eseteire gondolok elsősorban, amelyeket a tankönyvek is említeni és elemezni szoktak, méltán, mint pl. a *Szegény Gélyi János lovai* vagy a *Hova lett Gál Magda?* esetében („ – Irgalom, segítség! Ó, tartsd azt a gyeplőt! – sikolt fel Vér Klári. – Itt a hegyszakadék, jaj, ott is egy örvény!...”, illetve: „Hogy alatt repültek, sok apró madárnak lett a temetője... temetőnél rosszabb sok bodoki lánynak”). Bár talán e példák is megérnének egy külön misét, itt most mégis a versbeszéd azon válfajára szeretném a figyelmet terelni, amelyben a művek elbeszélője, illetve ilyen vagy olyan szereplője maga is kommentálja a versformálás tényét, ebből következően pedig az idézet az elbeszélésben vagy a regényben tipográfiai-lag is versként jelenik meg.

Ezek némelyikének eredetét a kritikai kiadás) egyes kötetei tárgyi magyarázatokkal is ellátták, mint pl. *A vén gazember* alábbi dalbetétjéről szólván:

*Tudod-e drága nagyapám,
Hová adtál?
Véres rózsák ahol teremnek,
Rózsának szántál.*

*Tudod-e drága nagyapám,
Mi az ebédem?
Pecsenyém lóbul,
Italom hóbul,
Ez az ebédem.*

*Tudod-e drága nagyapám,
Milyen az ágyam?
Jéghideg kövön
Egy durva köpeny,
Ez az én ágyam.*

A 17. kötet tárgyi magyarázatai között e versről a következőket olvasom: „A *Szent Péter esernyőjében* [...] az ének szerelmesdal-változatát [...] mint 'melankolikus tót dalt' közölte Mikszáth. [...] Szlovák népdalfordítások számos más művében is előfordulnak”. Ez így teljesen korrekt, de vajon kitől származnak ezek a „szlovák népdalfordítások”? Az eddigi sejtések és sejtések szerint Mikszáthtól. A fenti idézet eredeti változatáról ezt határozottan állíthatjuk is: *Párizs alatt* címmel a *Vasárnapi Újság* 1871. február 19-i

száma közölte (mint a „tót népköltészet” „legújabb keletű termékét”, melyet „tót eredetiből fordítva [...] Mikszáth Kálmán úr küldött be lapunk számára”). Jó másfél évtizeddel később viszont ugyanez az úr, immár híres író, a *Pesti Hírlap* szerkesztőségének „összes tagjaihoz” címzett, tehát nagyon is nyomatékos levelében (*Pesti Hírlap*, 1887. 312. szám) jelentette ki, hogy ő nem „tót”, s nem is tud „tótul”. Soha nem is tudott, még tarokkozás közben sem – „akármilyen veszedelemben is volt a pagátom”. Ilyen nyomós érv előtt meg kell hajolnunk. És mégis ő fordította a verset (s regényei-elbeszélései nem egy betétdarabját)? Vagy írta? Egyelőre a Krk korábbi köteteinek nagyvonalú „megajánlása” ellenére sem adhatunk e kérdésre megnyugtató választ („csak azt tudjuk, hogy nem tudjuk”). Talán a Mikszáth-versek mindeddig halogatott összkiadása megoldja majd e filológiai rejtélyt. Addig is kijelenthetjük azonban: akár tudott Mikszáth „tótul”, akár nem – tudott „költőiül”. Ezért szerepelhetnek műveiben (hogy téged is idézzelek, kedves Mesterem) „számolatlanul lírabetétek”.

Még egy esetet említek. A *Különös házasságban* diáktrefaként szerepel a *Marseillaise* szövegének halandzsa-változata (a cenzúra kijátszásának furfangos példajaként). E „zagyvalékról” a mű elbeszélője állapítja meg, hogy „az összehalászott szavak valóban nemcsak a dallamhoz simulnak jól, hanem az eredeti francia szöveget is utánozzák” – nyilván hangzásban, de ezt már én teszem hozzá. Ha pedig idézem e versbetétet, és mindjárt melléje teszem Weöres Sándor egy rögtönzését (ez utóbbi kézírata az én tulajdonomban van), nyilvánvaló hasonlóságra bukkanunk itt is – a „semmilyen nyelví, modern lettrista vakszöveg” logikájára (az előbbi meghatározás is Weörestől származik). Nézzük először Mikszáthot:

*Gyúróta, rézfazék,
Rántó lábas, vasreszelő
– Frau Mutter! Frau Mutter!
A kávé,
Krampampuli, limonádé,
Puncs, friss virsli,
Rántás, mártás, jó eledel.
– Véber Kádi, Matilde!
Jáger Lizi, tous le trois!
– Matilde!
Patront ás
Aridone Simonide,
Brixit Mátyás,
Setzgetz Vencel,
Amzát húzta
Drei Matador...*

S mindjárt Weöres is melléje (más ritmusban ugyan, de mintha csak folytatása lenne):

*sóher benci
kauffmann berci
schlagnicht pikki
trágár jancsi meg
flangál pancsi
koszlott pincsi de
húzdmeg tercsi
s ideoda karcsi
hétrét manci
marhula marcsa
tigris mancsa
fekete a kecske
tyukszemlencse*

Nem kell kételkednünk, Weöres nyilván olvasta a *Különös házasságot*, de hogy közvetlen hatásról lenne itt szó, azt éppen az ő esetében kizárhatjuk – rá mindenki hatott (vagy ő hatott mindenkire!).

Ami pedig mindebből Mikszáthra, a Mikszáth-filológiára és ebben az esetben, különösen a Mikszáth-verskiadásra vagy -kiadásokra következményként vonatkozik, az csupán ennyi: *Mikszáthban a tudományos közvélekedéssel szemben a tanulóévek és a pályakezdés után sem hallgatott el a „költő”, sőt, ekkor támadt fel igazán. Prózájában. Ebben élt tovább. Nem tematikusan-motivikusan csupán, ahogy egyesek érteni vélik, hanem önmagára találva, megerősödve, tulajdonságaiban kibontakozva, egy sokszálú epika egyik szólamaként. Összetevőjeként annak a modern elbeszélői hangnak, amelyet az újabb elemzések az író legsajátabb tulajdonságaként emlegetnek, s amelynek révén „végig a 'glissandónak', az egyik hangról, az egyik szólamról a másikra való átcsúszásnak a stiláris közegében érezzük magunkat”.* Talán nem kell bizonygatnom, hogy mennyire egyetértek Csűrös Miklós utóbb idézett, Mikszáth elbeszélői hangját általában jellemző megállapításával, amelyet itt aktuálisan szeretnék a „költői összetevőre” is vonatkoztatni.

Végül, talán csak hogy befejezhessem ezt a kérértlen gondolatmenetet, eszembe jut T. S. Eliot is, aki egyik esszéjében, melyet a költői drámáról írt, megkérdőjelezi a moliére-i forrásból, Jourdain úr nevetséges kiszólásából táplálkozó közhelyet, mely szerint az emberek „prózában” beszélnek. Nem. Az emberek nem prózában beszélnek (ugyanúgy, ahogy versben sem). A próza a folyó beszéd megköltése, a szépirodalmi (igényű) alkotások sajátossága a köznapok beszédével szemben. E megköltés okán (Eliot állítása, de Mikszáth művészete is tanúság rá) néha egészen közel kerül a vershez, a költészethez (ha nem is a lírához). A jó prózaírók (s természetesen Mikszáth is) vagy maguk is költők, vagy költők rokonai.

II. Hosszabb elbeszélő művek

Előszó

Mikszáth, mielőtt végleg kilobbant volna verseiből az ihlet, a Jó könyvek sorozata számára 1882-ben és 1883-ban, tehát a *Tót atyafiak* és *A jó palócok* sikere után még megírt három nagyobb terjedelmű epikus verset (*Herceg Eszterházy Miklós kalandjai szárazon és vízen; Jókai Mór vagy a komáromi fiú, ki a világot hódította meg; Herceg Eszterházy Miklós további kalandjai*). Ezek közül, megítélésem szerint legalábbis, csak az elsőt tekinthetjük a szó klasszikus értelmében vett elbeszélő költeménynek. A másik kettőről könnyebben állítható a verses epika meghatározás. Az egyik inkább eposz, a másik verses regény, vagy ha így jobban tetszik: regény versben. Nem mintha a műfaji meghatározás mindjárt értékítélet is lenne. Ugyanakkor kétségtelen, hogy e művek különböző értéket képviselnek.

*A komáromi fiú...*ről pl. egyenesen ezt olvasom: „A vers színvonalát nem kell különösebben vizsgálnunk, nemigen éri meg a halhatatlanságot.” (Praznovszky Mihály: *A komáromi fiú és a jó palóc* – Limes, 1995/4.) Lehet, hogy így van, és mégis. Vizsgálni legalábbis kell. (Elvégre mégis csak egy Mikszáth-műről van szó.) A magam részéről inkább kutatom annak okát, hogy miért gyöngébb ez a mű a másik kettőnél. Amikor egykori kiadójának, Révai Mórnak a visszaemlékezése szerint valóságos „extázisban volt akkor, amikor a verses füzetét írta meg Jókairól és annak folytatásait nap nap mellett elhozta és felolvasta nekem” (Révai Mór János: *Írók, könyvek, kiadók II.*, Bp., 1920, 205. o.). Furcsa módon éppen a Jókai iránti rajongásban („rajongás”: ez is Révai szava) látom a szándékoltnál gyöngébb megvalósulás okát.

A komáromi fiú... eposzi magaslatokba emeli hőstét, az eposzéba, amelyet a középpontba állított figura mégoly jelentős, de merőben individuális írói-költői teljesítményének rajzával sem tud a szerző a nemzeti közösség reprezentációjaként, a történelmet alapító és alakító hősök hitető erejével és érvényességével az olvasó elé állítani. Helyette inkább kapunk verses történelemkönyvet. Kortársról nem lehet eposzt írni. Ugyanakkor e műve is sok-sok megkapó részlettel rendelkezik – ezek példájaként a Jókai tanulmányai kapcsán a természet nagy könyvéről írott sorokat említhetem. (Az ezekben állítottakat nyilván Mikszáth is elvállalta volna ars poeticájának.) A *Herceg Eszterházy Miklós további kalandjai* sem illik tökéletesen az elbeszélő költemény műfaji rubrikájába – a regényíró jelentkezik itt már, egyelőre versben. E versezet „krónika” lenne (maga az elbeszélő nevezi így); de ennek szokásosan szűkszavú híradását szétfeszíti a ráérős meseszöveg – álöltözetekre és átöltözésekre építő fordulataival valójában inkább külső nézőpontú

regény, melynek fikcióját talán jobban szolgálta volna a próza, mint a páros rímű felező tizenkettesek néha végtelennek tűnő sorozata. Persze azért Mikszáth humora, elbeszélésmódjának ötletessége, kifejezéseinek leleményessége, verselésének jó értelemben vett rutinja ezekben is fel-feltűnedezik – a hangsúlyozottan demokratikus mondanivaló rajtuk átcsillanó (átcsillantott!) tanításával.

A *Herceg Eszterházy Miklós kalandjai...* az előbbiekkal szemben elbeszélő költeményként is maradéktalanul méltányolható, sőt: elbeszélő költesztünk kimagasló értékének tekinthető (A magam részéről máris.) E költeményére a másik kettővel szemben sokkal inkább jellemző, amit irodalomtörténészeink Mikszáth írásairól általában és elismerően megállapítanak: „Művészetének két – egymással szoros kölcsönhatásban álló – meghatározó eleme az *élőbeszédyszerűség* és az *anekdotizmus*. E két poétikai jellegzetesség közös vonása, hogy mindegyik bizonyos kollektív szemléleten és egyfajta közösségi beszédmódon alapszik. [...] *Az elbeszélői nézőpont és a közösségi szemléletmód bonyolult összjátéka* Mikszáth elbeszélésmódjának mindvégig fontos jellegzetessége marad.” (Gintli Tibor–Schein Gábor 2007. *Az irodalom rövid története*, Jelenkor K.) Ugyanerre a jelenségre, az elbeszélői hang különös szerepére utal a következő idézet is: „Mikszáth volt az első magyar író, akinél a közönség rájött arra, hogy az elbeszélőnyelv önálló értékkel is bír, mivel a kibontakozó történet mellett külön is élvezhető, olyan módon, ahogy a költészet nyelve.” (Kenyeres Zoltán – idézi Pethőné Nagy Csilla: *Irodalomkönyv 11.*, Korona K., 2004) Nos, ebben az elbeszélésben, ebben az elbeszélő költeményben mindez a szó szoros értelmében valósul meg. Versben és költői nyelven játszva (játszatva ki!) az elbeszélői szerepet. Ráadásul a korábbi Mikszáth-versre, *A sváb hercegnőre* gondolva már ismert módon: a helyenként ugyancsak groteszk események menetét újra meg újra Háy János-i nagyotmondással továbbblendítve a mesei kibontakozás irányában. (Váratlanul az is kiderül, hogy Jancsi följegyzéseiből, „hozott anyagból” dolgozik a történet elbeszélője.) Elbeszélői hang. A főszereplő pedig Háy János és János vitéz egyszerre egy magyar mágnás (vagy dzsentrí?) figurájába oltva, költekezési mániájának minden elképzelhető allűrjével. (S ennek finom kritikájával is.) „Kritika” itt nem más, mint e korai különös hóbortjának felmutatása. Bizony sajnálnánk, „ha jó útra” térne s „normális” ember válna belőle – mint ahogy magam sajnálom is *További kalandjaiban* politikai célzatú kurta nemessé vetkeztetését. De emez remek, igazán mulatságos olvasmány.

3. sz.

**HERCZEG ESZTERHÁZY MIKLÓS
KALANDJAI
SZÁRAZON ÉS VIZEN.**

IRTA
MIKSZÁTH KÁLMÁN.

11 szép képpel. Rajzolta Dörre Tivadar.

MÉHNER VILMOS-féle KÖNYVKIADÓHIVATAL.
(Budapest, IV., Egyetem-utca 4. sz.)

10. A *Herceg Eszterházy Miklós kalandjai* című Mikszáth-könyv címoldala
(Az Országos Széchényi Könyvtár állományából)

1. A Jó könyvek sorozatáról álljon itt Praznovszky Mihály ismertetése *A komáromi fiú és a jó palóc* című, már említett tanulmányából: „1882-ben a Révai testvérek *Jó könyvek* néven filléres sorozatot indítottak a magyar nép számára. A pár lapos, rajzokkal illusztrált kis füzeteket, amelyek tán formájukkal is a vásári ponyvát kívánták ellensúlyozni, éppen Jókai Mór verses regéjével indították meg...” E sorozat 3. darabja volt az alábbiakban olvasható verses mű is, 1882-ben jelent meg. A Jó könyveket egyesek fenntartásokkal fogadták, Mikszáth költeményét is beleértve. Érveikre s az írónak ezekkel kapcsolatos véleményére érdemes Mikszáthot magát idéznünk (*Szent tárcza*, in: *A saját ábrázatomról, Mikszáth Kálmán munkái* 33. – eredetileg a *Pesti Hírlap* 1886-os 92. számában jelent meg): „...a Magyar Államban (épen a mai számban) ugyancsak jól megmossák néhány írónak a fejét a 'Jó könyvek' című népies művecskéik miatt, amiket a közoktatásügyi miniszter terjesztet a jámbor olvasni tudó nép közt [...]. A velem enyelgő passzus így szól: 'Az egyiket Mikszáth Kálmán, ez a kegyelt író szedte ritmusba. A mai pénzsűk világban, mikor az óriási adó miatt a nép úgyis oly levert, majd kétségbeesett – odamutatja a népnek a nagy urak rengeteg pénzét s könnyelmű pazarlását. Bemutatja Eszterházy Miklós pazar költekezését – mint lövi agyon a paripát, melyért tízezer forintot dob oda, – hogyan gyűjt rá fidibuszként egy ezeres bankóra [...]. Most kérdezem: minő erkölcsi hasznot remél szerző a népnél e füzetel elérni? Hová lesz itt a királyi tekintély? és vajjon minő szívvel fog adót fizetni az ily mérgezen táplált nép?'” Eme értetlenkedés maga is mutatja, hogy bizony rászorult az olvasó egy kis felvilágosításra. Mikszáth a költői szabadság védelmében a maga enyhén csípős szellemességével ezt meg is tette: „...az illető névtelen író, aki engem olyan szörnyűséges lázítónak rajzol a királyi tekintély ellen (hogy legalább is Szalay Imrének képzelem magamat), elfelejtette odaírni, hogy egy angol királyról van szó s még az is csak 'mesebeli'.

*Felül ült a király, legtöbbet az veszett,
Sebaj, adóban majd visszaszedi eztet.*

Nem! Én igazán semmi rosszat nem gondoltam ő angol királyi felségéről. Hát nem elég gavallér dolog az, hogy ő veszett? S nem elég természetes az, hogy adóban visszaszedi? Kit izgatnék én ezzel ellene? Legföljebb az íreket lehetne. De azok nem veszik a 'jó könyveket'.” S most következnek, a magyar olvasók veszik (!), a sorozat szóban forgó füzetének inkriminált költeménye:

Herceg Eszterházy Miklós kalandjai szárazon és vízen*Első fejezet*

Elmondatik: hogy lett dúsgazdag a híres Eszterházy familia?

Ki ne tudná hírét Galanta urának,
Herceg Eszterházy Miklósnak vagy Pálnak?
Nevezetes annak nagyapja, dédapja,
A történelmünkben eljut minden lapra.
Mert vitézek voltak, mint az oroszlánok,
Fegyverrel szolgálták királyuk, hazájok.
De volt is nyomában Istennek áldása,
Jószágnak, kincseknek bő gyarapodása.
A nap is bágyadtan lehajlik, elfárad,
Hányszor ér naponkint Eszterházy-várat!
De nem volt ez a név mindig előkelő;
Eszterházy is csak szegény volt azelőtt,
Alig kétszáz éve... de hadd mondjam sorba,
Hogy ne legyen ez a história csorba.

Régi krónikákban felírva találjuk:
Wesselényi volt a palatinus nálunk,
Wesselényinek volt tömérdek jószága,
Gulyák, ménesei, várak, majorsága.
De ami többet ért mindezeknél kétszer:
A felesége volt a legdrágább ékszer;
Két fekete szeme, rózsaszín orcája,
Hattyú fehér nyaka, pici piros szája.
Hogy a nádor meghalt, özvegy lett az asszony,
Sereglett sok vitéz, hogy rózsát szakasszon,
Piros nyíló rózsát, gyászba, feketébe,
Hogy átöltöztesse menyasszony fehérbe.
De biz abba foga el egynek se vásik,
Nem volt ott szerencsés se egyik, se másik.
Bús maradt az úrnő, a férjét gyászolta,
Úgy látszik, eszébe jut egy nap százszorta.
Nem kellene neki a kérők, lovagok,
Fényes uraságok, gazdag országnagyok;
Elvonul özvegyi fátylával magányba,
Férje volt cselédit mind szertebocsátja,
Mindenkinek adván útra jó tanácsot,
Gazdag ajándékot és puha kalácsot.
De volt a férjének egy írődeákja,
Csinos, szelíd fiú, hogy aki csak látta,
Mindenkinek tetszett, becsülte, szerette,
Eszterházy Miklós volt a diák neve.

Behítta Miklóst is a kegyelmes asszony,
 Hogy a fegyvertárban valamit válasszon.
 Ami neki tetszik: kardot, vértet, bárdot,
 Ezüsttel, arannyal vert mentét, szerszámot,
 Választhat gyémántos kantárt, arany nyerget,
 Karbunkulus gyűrűt s amit csak kedvelget.
 Biztatja az asszony: „*Nézz körül és válassz!*
Semmi sincs e helyen, hogy ne kaphatnád azt.
Jól vigyázz, semmi sincs, éppen semmi... semmi...”
 De Miklós nem tudja, mit kelljen elvenni;
 Hova vesse szemét, mit lásson, mit kérjen,
 Bódul, megvakul a kincsek nézésében,
 Ránéz az asszonyra, hogy az mit kínálna.
 (Ni, hogy elpirult a patyolat orcája!
 Szeme tán biztatná, csakhogy le van sütve!...)
 Szegény íródiák nagy zavarral küzd, de
 Újra szól az úrnő: „*Nos, amint mondtam!*”...
 „Akkor hát, asszonyom, az a kard kell ottan!” –
 Mondá Eszterházy, bátorodván végre
 Drága művű szablyát fogva a kezébe.
 Ki van rakva tokja csillogó kövekkel,
 Gyémánt tulipánttal, zöld kígyószemekkel,
 Damaszcén acélja úgy megcsillog, fénylik,
 Egész kis vagyont ér az a kard, beszélük.

Összevonja erre szemöldjét az asszony,
 Gúnyoló a hangja, hogy sebet fakasszon:
 „*No, ugyan bolond kend, ha meg kell vallani,*
Hát miért nem tudott engem választani?
Hisz ha engem választ, ha nem ostoba, hát
Velem együtt minden kendé, amit itt lát.”

Ámult a diák e gúnyos nevetésre,
 De nem haragudott azért érte mégse.
 Hirtelen eldobta magától a fegyvert
 S a karjába zárta, kit gondolni sem mert,
 Ezer öleléssel, ezer csókadásra.
 Megvolt a nagy lagzi; sohase lett mása.
 Gazdag ráadásul jó asszonyra, szépre
 Töméntelen jószág jutott a kezére;
 Családjának fényét veté meg ekképpen,
 S én most unokája dolgait mesélem.

Második fejezet

Elmondatik: hogy fogtak ki Miklós herceg és Jancsi hajdú Bécsben a németeken.

Miklós volt a neve az unokának is,
 Akit még mint gyermek ösmertem magam is;
 De miképp illik, kezdjük az elején.
 Onnan, ahogy felnőtt s lett gyönyörű legény,
 Mikor a húsz évet éppen megütötte,
 Apja, a vén herceg vállon veregette:
 – „Édes fiam, embernek ember vagy:
 Most szárnyra eresztlek, a világ elég nagy,
 Menj, próbáld ki, fiam, eredj, nézz szét benne,
 (Sokat lát, kinek nem hályogos a szeme)
 Menj, de hogy magyar vagy, azt eszedben tartsad,
 És eleven ember ki ne fogjon rajtad,
 Mert több ám a bunda mindig, mint a gallér,
 Azért légy hát, fiam, mindenütt gavallér.” –
 Elindula Miklós kincsekkel megrakva,
 Egy fiatal bérest ad melléje apja,
 Kit felöltöztetnek hajdúi ruhába,
 Ezüst paszománttal gazdagon kihányva.
 Nagy Jánosnak hívják a derék cselédet,
 Aki a herceggel együtt nevelődött
 S mostan is egymással mennek a világba,
 Legelőbb száztornyú Bécsnek városába.
 Nyolc szekér viszi a marcipánt, pogácsát,
 Útravalót tisztát, sült libát és kácsát.
 Amint Bécsbe értek, van tolongás, lárma,
 Forr a város, mint a méhek a kaptárba’.
 Egy nagyétű talján mutogatja magát:
 Ham! ham! megenné tán az ördögöt magát.
 Miklós ott ácsorgott János cselédjével.
 Jóllakott a szemök cifrasággal, fénnel.
 Tündöklő ott minden, az utolsó gombig;
 Márványból van itt tán még a szemétdomb is;
 Drágaság és pompa minden nyomon-lépten,
 Magas, ékes házak, ezer is egy végben.
 Aranyat, gyémántot tesznek ki ablakba –
 ...Otthon legfeljebb csak szegfű nyílik abba’,
 S gyöngye kéz ápolja, meg-megöntözgeti...
 János ezt magában úgy hányja, úgy veti,
 S mikor kérdezzetik, akik mutogatják:
 „No hát, János fiam, ez oszt’ a gazdagság!
 Mennyit érhet ez meg? Ugye pompás város?
 Igaz-e, nem láttál soha ilyet, János?”

Nem felelt rá mindjárt, előbb meggondolta,
Még körül is nézett s csak azután mondta:
*„Szép város, de kétlem, hogy annyit megérjen,
Mint nálunk egy eső – tavaszi időben.”*

Megharagudtak a bécsiek e szóra,
De ha nincs ínyökre, tegyenek róla!
Miklós a bajuszát kevélyen pederte,
János feleletén úgy örült a lelke.
Az egyik német úr ekkor karon fogta
S vitte a herceget egy utcasarokra,
Hogy a híres talját ő is lássa végre,
Ki egy egész birkát eszik meg ebédre.
Benne volt a herceg a fitymálkodásban:
*„Ejh, mi az... egy birka? Hisz Magyarországon
A ti birkátoknál többet nyom egy lúd is,
Tudok én embert, ki felfal egy borjút is – ”*
Közbevág a német: *„Igazán? De iszen
Beszélhet a herceg, én bizony nem hiszem.”*
Elpirul Miklósunk s ingerült a hangja:
„Vagy hisz, vagy fogadjunk kétezer aranyba!”

Összecsap a két kéz, eb, aki megbánja,
De Miklóst a bánom csakhamar megszállja.
Félreinti Jánost: *„Kedves jó cselédem,
Kitépném a nyelvem, de mi haszna tépjem?
Nagy bolondot tettem, hogy eljárt a szájam:
Benne vagyok nyakig mostan a hínárban.
Hol egy olyan ember, hol keressem, merre,
Aki egy sült borjút enne meg egyszerre?”*

Töri fejét János, megértvén a dolgot,
Egy egész borjú sok, ilyen szókat morgott.
A fiatal herceg oda volt bújában:
*„Nyelvemmel botlott meg ez egyszer a lábam;
Szégyen ez, nagy szégyen, de nem a pénzt nézem;
Hisz a becsületem van a serpenyőben.”*

Megsajnálja János hercegének sarját
S így szól: *„Megeszem az ördög-adta borját!
Ha becsület dolga, meg kell neki lenni,
Azért egy ökröt sem sokallnék megenni.”*
Úgy megörült Miklós, Jánost átölelte,
De azért a lelkét mély kétség gyötörte:
Hátha csak jó szívből vállal... amit vállal,
S nem tud megbirkózni a feladatával.
Lesz, ami lesz, jöjjön, amit isten rendel,
S intézi a dolgot következő renddel:

Párizsból kuktákat, Londonból szakácsot,
Vácról gyömbéert hozat, Nápolyból bográcsot,
Paprikát Szegedről, borséert küld Kassára,
Hogy rá se ismerjen a borjú magára.

Mikor elkészítik vagy húsféleképpen,
Combját úgy, fejét így, sülve, főve, lében.
Hogy megjött a nagy nap, a fogadás napja,
Kíváncsi egész Bécs apraja és nagyja,
Összegyűlnek egy nagy vacsoráló házba,
Mindenki a híres borjúevőt várja.
Tele van a szoba fényes grófi néppel,
Maga a király is ott ül bámész képpel,
A királyné asszony aranyos szoknyában,
Borsónyi gyémántok mindegyik ráncában,
De azonfelül is sok szép vászonceléd,
Kik mind kérdezzetik a Nagy Jancsi nevét.
Mert amint belépett s leül az asztalnál,
Sose láttak még ők különb legényt annál.
Izmos a két válla, délceg a tartása,
Nincs Bécs vármegyében, ejh, dehogy van mása.

De ím, itt hozzák már az ételt a szolgálak,
Szegény Jancsi kezdi végezni a dolgát.
Remekeltek ám a külföldi szakácsok,
Főztek a borjúból annyi nyalánkságot,
Hogy amint feladják ezüstös bögrékben,
Aranyos tepsikben, tányéron, csészékben,
Ő biz rá nem ösmer abban a borjúra,
Azt hiszi valami patikai kúra
S hogy ez alkalmasint arravaló lenne,
Hogy csússzék rá jobban a borjúpecsenye.
Mindegy, isten neki, eszem, ha kínálnak.
Csörög a kanál, kés, ürülnek a tálak...
Huszzonegy ételre van a borjú osztva,
(A burkus királynak sincsen ilyen kosztja)
Minden étel más-más, ki van az fundálva,
Jó a leve s a hús minden porcikája.
Csak eszi, csak eszi, hej, észre se veszi,
A huszadik tálát is elébe teszik.
De Jancsi már lankad, legalább úgy látszik,
Ímmel-ámmal csammog, szeme szikrát játszik.

Sápadoz a herceg, lassú morgás támad:
Pedig itt hozzák már az utolsó tálát.
De hiába, késő... nem bírja ki tovább.
Vagy ki tudja... hátha? Nézzük, hogy mi lesz hát?

Ekképp zúg a népség, suttog egymás között,
Míg Jancsi újból az evésnek gyürkőzött.
Szolgák és lakájok ott lesik, csodálják:
Vajon meddig bírja mozgatni a száját?
Egyszer csak, amint már alig van a tálban,
Hátranéz Jánosunk, mintha hamarjában
Valami bölcs dolog jutna az eszébe.
Felnyitja a száját illetén beszédre:
„Kegyelmes hercegem! Ura Galatának!
Parancsold meg, kérlek, e német szolgálknak,
Ne hozzanak ilyen kotyvalékot ide,
Mert én az ablakon dobom ki izibe.
Nem szólanék máskor, de sok talál lenni...
Félek, nem bírom *oszt' a borjút megenni.*”

Mikor megértették, lett éljenzés, láрма,
Micsoda – ámultak – még a borjút várja,
Most, mikor úgyszólván egészen megette?
Maga a király is így szólt: „Teringette!
Ilyen vitéz gyomor nincs több országomban,
Megteszem a fiút miniszternek nyomban.”
De közbeszólt Miklós: „Felséges királyom!
Ne bántsa a Jánost, még csak hadd szolgáljon:
Hogy miniszter legyen, szeretném azt én is, –
De ahhoz jobb gyomor kell az övénél is.”
János fáradsága nem volt haszontalan,
Kétszakajtónyi lett a tömérdek arany;
A német ez egyszer lefizette szépen,
Kvétánciát adtak róla illőképen;
A nyugtatvány alá Jancsi irt keresztet,
Mert övé lett a pénz, mit a német vesztett.
Boldog volt most Jancsi, jött nagy dínomdánom,
Egy ezüst gyűrűt is megvett a vásáron;
Nem mondom meg, kinek, nem hogy mi az ára...
Elvitte a posta másnap Galatára.

Harmadik fejezet

*Elmondatik: hogy mentek el Londonba, Angolországba,
hol Eszterháznak különös esete támad egy szürke lóval.*

Úgy történt biz ez mind, ahogy elbeszéltem,
Hogy igaz, a tűzbe tenném kezem érte.
Olyantól tudom én, aki jól tudhatja,
Ki halálos ágyán írásban fennhagyta
Az utána való világnak, hadd lássák
Két magyar embernek a virtuskodását.

Minek is tagadjam, ki szedte írásba;
A megfakult betűk a Jancsi írása
Onnan olvastam ki, onnan tudom végig,
Mert ez a dolog ám még itt nem végződik.
Miklós így szólt egy nap: „Hallod-e te, János,
Nem elég nagy nekünk ez a vén Bécs város,
Még majd azt mondják ránk, ha soká itt leszünk,
Hogy otthon tán ilyen városunk nincs nekünk.”
Fontolóra vették s elindultak nyomba
Óperencián túl a ködös Londonba.
Nem volt hosszú az út, mivel nem volt kajla,
Torony irányában mentek mindig balra,
Heted napon éppen delet harangoztak,
Mikor a legszélső házak mutatkoztak.
„London” volt felírva a mutató fára,
Ideje is, mert a Miklós lova fáradt,
Nem fut ez már, hanem csak ballag, ténfereg,
Mert seb van a hátán, feltörte a nyereg.
(„Úgy kell neki! – mondja bosszankodva János –
Minek lett ló? Mért nem Galantán nótáros?”)
Ni, mint biceg, sántít, hogy szinte nevetség,
Gondolja is Miklós: szégyene ne essék,
Ilyen lovon menni a városon végig,
Biz Isten megszólják, csúful lebecsmérik.
Amint így aggódnék, kapóra jön éppen
Egy gyönyörű kocsi négy ezüst keréken,
Drága kovácsmunka, bársony az ülése,
Talán a király lesz? Nem a király mégse.
Mert nem jár ott hintón, de gyalog ökelme,
Lévén ánglusoknál más a dolgok rendje:
Nálunk minden jobbágy a király szolgája,
Ott minden jobbágyát a király szolgálja,
Hordja a koronát, de mégse rátartó,
Olyan ő ott, mint az arany gyertyatartó:
Ő tart fényt, de benne gyertya csak azért ég,
Hogy dolgozni lásson világánál a nép.
És most térjünk vissza oda, hol elhagytuk,
Hogy ült a kocsiban két szép lány s az apjuk.
A leányzóknak fején hercegi korona,
Olyan mind a kettő, mint Tündér Ilona,
De többet ért az, hogy (nem nézünk leányt most)
Egy pej volt kötve a kocsisaroglyához,
Egy fölösleges ló, gyönyörű növésű,
Piktör nem fest olyat, sem nem farag vésű.
Megörült Miklósunk: „Enyém lesz, megveszem
És majd a városba belovaglok ezen.”

Gondolatból tett lesz; megkérdezni árát
Odalép s megfogja a gyepplős kantárát.
Megállott a kocsi: „Engedelmet kérek
– Így kezdette Miklós bátran a beszédet –,
Engedelmet kérek a bátorságomért,
Hogy megállítottam, de az a bajom ért:
Beteg lett útközben az én Ráró lovam,
Hát arra kérem én az urat komolyan:
Látom, egy nyerges ló ott ficáncol hátul,
Szívesen venném meg azt a gazdájátul.”
Gúnyosan mosolyog az angol e szóra:
„Hát tudja-e az úr, kivel állott szóba?
(S úgy megdühöng, bár ősz szakállá, mint kender)
Én vagyok itten a leggazdagabb ember.
Születésem herceg, a nevem Márború
(Miklósra nézett a két széplány szomorún)
Azt kérdezi: lovam nem adom-e oda?
Ej, ej, jó uracskám, mondja meg kicsoda?”
Megfelelt emberünk szelíden, csendesen:
„Eszterházy Miklós becsületes nevem,
Herceg vagyok én is, s ami a földolog,
Ifjú ereimben jó magyar vér csorog.”
Ránézett Márború savaszín szemével:
„Hehehe! Menjen el az Isten hírével,
Hagyja itt a lovat, barátocskám, másnak,
Nagyon drága ló az egy magyar mágnásnak.”
„Micsoda? – pattant fel Miklós –. Mi az ára?”
Feleli az angol: „Menjen az útjára;
Tízezer forint alul nem eladó:
No, ugye megmondtam, nem magának való?”
Eszterházy erre de bizony fellángol
S tízezrest vesz ki a bugyellárisából,
Valamennyit oda a kocsi szórja
S tölti a pisztolyát hirtelen golyóra.
Magszeppen az angol, sikoltoz a lányság,
Mikor meghallják a pisztoly durranását.
Mi történt? Látni már, hogy a füst szétterjed.
Halva fekszik a ló. Nem hord az már nyerges...
S egész kipirulva ott áll Eszterházy.
„Megijedt tán? – szól az angolnak, ki fázik –
Megvettem a lovat, de bizony nem másért, –
Hogy szóba állhassak... egy-két pillantásért.
Márború herceg úr, vegye fontolóra:
Egy magyar mágnás még rá sem ül ily lóra.”

Az angolt bántja is talán ez a dolog,
S marasztanák szemmel a szép kisasszonyok,

De Miklós az időt tovább már nem húzza,
Föveget emelint s lovát sarkantyúzza;
S az mintha érezné, hogy mi most a virtus:
„Ne fájjon semmid sem... mint sebes nyíl, úgy fuss!”
Kevélyen elvágat, bár a lába vérzik,
Londoni kapukból szép leányok nézik.

Negyedik fejezet

*Elmondatik: hogyan nyerte el Eszterházy Márború herceg tömérdek vagyonát,
és hogy szerette meg a szép Editet.*

Híre ment hamar az utcai esetnek.
London városában most ezen nevetnek,
Hogy főzte le Miklós Márború herceget,
Meg is érdemelte, mert minek henegett?
S amint még tovább ér a hír szájról szájra,
Márború meghívja Miklóst vacsorára.
Mert szégyelli, hogy ha őrajta kifognak,
S elejét akarja venni a dolognak.
Két gyönyörű lánya biztatja legkivált,
Hívjon sok vendéget és magát a királyt,
S mutasson aztán fényt, hogy álomnak véljék,
Tengeri matrózok száz évig regéljék.
Meg is történt minden, arra nincsen gondom,
Hogy sorra elmondjam, nem én, dehogymondom.
Unokám se győzné azt végighallgatni,
Az öreg asszonyok szájának kell hagyni;
Azok szerint, ha oszt kihímezik a szót,
Az öblítővíz is tokaji borból volt.

Krónikákból látom a mi szín-valóság,
Ki van ott hagyva a hiábavalóság.
Annyi szent, Miklós nem volt fényben hiányos,
Vele ment, mint mindig, de kicsípve, János.
Eszterházyról a vén írás azt mondja:
Kis gyémánt óra volt minden mentegombja.
Valamennyi jól járt, ütött és mutatott,
Fehérnépség szeme szikrát hányogatott.
Ami pediglen a vacsorát illeti,
Arról a hagyomány úgy szól, hogy őneki
(Már tudn' illik a mi Miklósunknak) külön
Ott benn főztek, fogván egy szakácsot fülön,
Fő a dologban, hogy henegegsből tették,
Tüzük politúros fával élesztgették.
Látta Miklós s úgy tett, mint aki nem látja,
Majd bizony azt mondják, szája maradt tátva.

Úgy tett, mint aki már több fényt látott ennél,
Mintha az egészet még észre se venné.
A két kisasszonnyal szívesen szót váltott,
Sőt, ki is szemelte a szebbik virágot.
Nem volt nehéz, mivel csinosabb az egyik,
A fiatalabbik, úgy hívják, hogy Edit.
Szőke selyem haja vállát betakarja,
Tejszínű az arca, hófehér a karja;
Búzavirág szeme férfiak romlása,
Még a püspöknek sem tanácslom, hogy lássa.
Meg is olvadt Miklós, odalett egészen,
Hétszer újráták meg a táncot egy végben.
Miklós tűzzel járta, Edit meg nem bánta,
Tündöklött fején az aranyozott párta.
Az a párta, párta... ha főkötő lenne,
Istenem, de csinos volna Edit benne;
Jobban megszorítja puha kis kacsóját,
Jaj, le ne tapossa helyes viganóját!
Amikor nem nézték, derekát átfogta,
S mikor nem hallották, fülébe sugdosta
Csintalanul, hetykén: „Kegyelmes kisasszony,
Hátha arra kérném: legyen maga asszony!”
Mintha rásüt a nap rozsmaring virágra,
Bágyadtan hajlik le annak minden ága,
Kezét leereszté, fejét lesütötte,
Imbolygott, mint a nád, gyönyörű termete.
S míg liljom-szál hajlik, a virágja éled,
Megfesti arcát a szerelmi igézet:
„Jaj, lennék én asszony – rebegi csendesen –,
De mihaszna lennék, örömet, szívesen,
Nem adnak engemet egy magyar mágnásnak,
Szegény az minekünk, inkább adnak másnak.”
Miklós e szavakra megharapta ajkát,
Megfordult s ott hagyta a kedves leánykát.
Hisz nem ő az oka! de fájt neki nagyon,
Hogy a szív itt semmi, minden csak a vagyon.
Mivel találomra odavitte lába,
Átment szomorúan a másik szobába.
Ott ültek az urak, mulattak, kártyáztak,
Ha jól emlékezem, hát durákat játsztak.
Felül ült a király, legtöbbit az vesztett
(Se baj, adóban majd visszaszedi eztet!)
Bosszús volt egy kicsit király öfelsége
S épp Márború ellen volt intézve mérge.
Ha a király bukti, mindig ő a nyertes,
Egy halom aranyra milyen könnyen szert tesz!

Király a kártyáját mivelhogy csapkodja,
Szelétől megbomlik a nyert arany boglya,
S a sok arany közül egy a földre esik,
Felugrik Márború, hogy ő megkeresi:
Szertenéz, lehajlik, az asztal alá nyúl,
Ugyan érdemes is! mondja ott néhány úr.
Miklós a viláért egy szót ki nem ereszt,
Gavallérhoz illőn kivesz egy ezerest,
A gyertyához lépve, fidibusznak gyúrja,
Meggyújtja s világít vele Márborúra,
Hogy az jobban lásson a nagy asztal alatt
...Találja meg szegény azt az egy aranyat!

Elámul a király s minden atyafia,
Ilyen gavallért még nem látott Anglia!
Asszonyok, leányok mind összeszaladnak,
Szót az egyik szájból a másikba adnak.
Mily finom úr Miklós s milyen előkelő,
Márború aranyát hogy keresték elő;
Király is megszólalt mindjárt melegibe:
„Urak, országnagyok, figyeljete ide!
Ez a magyar herceg most a mi vendégünk,
Kit, minek tagadnám, kissé becsméreltünk,
Mert kedvelt hívünket, Márború herceget
Megtréfálta tegnap, csapván szörnyű szelet.
Nem is szándékoztunk ezt annyiba hagyni,
El akartuk szemét kincsel kápráztatni,
Azt hittük, nem lehet úr más, csak mi magunk.
Hittük pedig azért, mert gazdagok vagyunk.
Íme, ez az ifjú, gazdag vagy nem gazdag
(Nem tartozik ide, nem keressük azt ma),
Megmutatta fennen, hogy a pénzt nem nézi,
Mindenütt, mindenben úri voltát érzi;
Angolországomban nincs őneki párja,
Üríttem poharam magyar hazájára!”
Csengtek a poharak, a cigány tust húzott,
Miklósunk szép arca nagy örömben úszott.
Szólni akart, nehogy azt mondják rá, paraszt;
De megint a király tette le a garast,
Mondván: „Urak, azért vagyunk mi angolok,
Hogy elősmerjük azt, ami dicső dolog.
Eszterházy Miklós jutalmat érdemel,
Megengedjük tehát neki, hogy ezennel
Amink csak van, abból válasszon szabadon,
Bármi legyen is az, megkapja, fogadom.”

Nem habozik Miklós, hirtelen megszólal
S elmondja, mit választ, pirulva, pár szóval.
Neki nem kel innen kincs... vigye a fecske!
De kell neki innen egy magyar menyecske,
Inasának pedig, Jancsinak egy másik,
A magáénak már ismeri vonását;
Nem más az, a házi kisasszony, szép Edit,
Ez legyen az övé, a Jancsié pedig
Valamely udvari ügyes fehércseléd,
De azt ezer közül ő nézze ki elébb.
Ha darázs-fészekbe nyúl, se vón' különben,
Egyszerre dühös lett rája minden ember,
Márború s a király a szavába vágnak.
Még Jancsi inas is s zagyván kiabálnak.
Király azt beszélne, ha értne a zajban,
Hogy nem oda Buda! Itt az az egy baj van,
Edit nem tőle függ; Editet az kapja,
Kinek jószántából od'adja az apja.
Jancsi meg felordít: neki nem kell senki,
Van öneki, aki gondját viselendi,
S elárulja, hogy az Galantán a Marcsa;
Kiáltják az urak: „No, az isten tartsa!”
De a legdühösebb vén Márború herceg,
Mint minden lefőzött ember, ő is henceg.
Kiabál, amint csak telik a torkából:
„Lám, uraim, kibújt már a szög a zsákból.
Most tudjuk, a pénzét mért hányta ökelme,
Hogy a leggazdagabb leányt elemelje.
De nem oda Buda! mint a király mondta,
Felsült most az úrfi, nem akadt bolondra.
Mert én a lányomat nem adom, nem adom,
De már hogy is adnám? Hisz övé e vagyon,
Melynek Magyarország sose látta párját...
S elkezdi számlálni számos majorságát,
Földjeit, rétjeit s mi mindene van itt,
Kiváltképpen pedig tömérdek juhait.
Annyi sok, nincs ember ezen a világon,
Ki juhok dolgában a nyomába hágjon.
„Fogadjunk! – kiált fel erre Miklós nyomban –
Hogy ahány birkája, annyi juhászom van!”

Ha sistergő villám üt be csendes éjbe,
Úgy ütött ez a szó ebbe a beszédbe.
Szörnyülködnek, zúgnak: Hisz az lehetetlen!
Majd csend lesz... hallani, amint a légy röppen;
Meg újra morognak, mint égi háború:
No, mit szólasz ehhez? Hallod ezt, Márború?

Márború arcán csak szánakozás látszott:
 „Megeeszem én, öcsém, azt a sok juhászod,
 Hanem a fogadást, bármily bolond, állom,
 S ha nyered, mindenem tied a világon:
 Lányaim, kincseim, összes jószágaim,
 Selyemfüves rétek, patakim, malmaim;
 Ha arany, ha ezüst, ha palota, ha ló,
 Ne maradjon semmim, csak a rajtamvaló.”

Miklós kérésére teszik ezt írásba,
 Királyi pecsétet ütnek az írásra,
 Király komissziót húsz tagból nevez ki,
 Ki a juh- és juhász-számlálást megkezdi.
 Leteszik a hitet – mert az ember gyarló –,
 Számításnál egy se legyen részrehajló.
 Kezdik a nagy munkát Angliában elébb,
 Aztán elindulnak Magyarország felé,
 Birtokról birtokra, Jancsi vezetgeti,
 Vajon lesz-e elég szerencséje neki?
 Erre gondol Miklós, s egész London várja,
 Tudakozni járnak a király nyakára,
 Hogy lesz már, mi lesz már, hogy állnak a számok?
 Maga a szép Edit is kíváncsi rájuk,
 Mindig kérdi, s mindig pirul, mikor kérdez,
 Mosolyog a király ez érdeklődéshez:
 „Ej, ej, hát ki nyerjen, monddsa édes szépem,
 Apád-e vagy pedig...” Szól az: „Ne ízéljen!”

Nem is ízélt többé – de én se ízélek,
 Nem toldom már tovább, mindent elbeszélek.
 A nagy számolásnak úgy lyukadt ki vége,
 Hogy volt Márborúnak birkája temérdek;
 Ráment ezerekre, nem is néhány százra,
 De *tízszáz mégis több a Miklós juhásza.*

Boldog volt most Jancsi az urával együtt,
 Mert mondanom sem kell, hogy ő is visszajött.
 Márború vagyonát Miklósunknak adták,
 Királyi udvarnál nagy fénnel fogadták;
 Márború szegény lett, semmije se maradt,
 Esküvőre készült szép Edit ezalatt.
 Drága kelengyét háromszáz fraj varrta,
 Két hét óta folyton dolgozgattak rajta.
 Harmadnapra lett vón' már a lakodalom,
 Mikor lovas legény áll meg az udvaron.
 Fekete pecsétés levél Galantáról,
 Rossz hírt hoz, rossz hírt hoz az ország sorsáról:

Ellenség ütött be három határ felül,
Dúlnak a franciák otthon kegyetlenül.
Felkiáltott Miklós: „Hamar, Jancsi, nyergelj!
S hazaindulának mindjárt korán reggel.
Siettek, volt dolga sarkantyúnak, lónak,
Márborút megtették addig tisztartónak.

*

Ami aztán történt, azt majd elbeszélem
A szüret után vagy legkésőbb a télen.

– Vége –

11. Mikszáth Kálmán fényképe az elbeszélő költemény megjelenésének évéből, 1882-ből – a felvétel történetét *A saját ábrázatomról című* elbeszélése mutatja (Az Országos Széchényi Könyvtár állományából)